

JOZEF DAN¹

Kabala: izraz, začetki in današnji pomen²

KABALA: IZRAZ IN NJEGOVI POMENI

Kdor obišče državo Izrael, se vsak dan večkrat sreča s kabalo. Ko vstopi v hotel, mora do pulta, nad katerim je velik napis 'kabala'; v slovenščini to pomeni 'recepcija'. Ko kaj kupi ali plača za storitev, prejme kos papirja, na katerem je z velikimi hebrejskimi črkami napisano 'kabala'. Če bi napis na papirju prevedli, bi pisalo 'račun'. Izraz se torej pojavlja v številnih kontekstih. Če je povabljen na poročno svatbo, se bo temu dogodku po hebrejsko reklo '*kabalat panim*' (dobesedno 'sprejetje obraza'). Če želi na banko ali na državni urad, mora najprej pogledati *kabalat kahal* – razpredelnico, kjer je zapisano, kdaj uradniki sprejemajo stranke, in ki se ji po slovensko reče 'odpiralni čas'. Vsak profesor kateregakoli predmeta ima vsak teden kabalistično uro, *šeat kabala*, to je govorilne ure, ko sprejema študente. Glagol 'kbl' je torej navzoč skoraj v vsakem drugem hebrejskem stavku, saj pomeni 'prejeti'. Toda če sodimo po vedenju, se hebrejsko govoreči Izraelci ne zavedajo, kako globoko so potopljeni v mistiko, saj imajo kabalo za preprosto, vsakdanjo besedo svojega jezika. V religioznem kontekstu pa se ključni stavek, v katerem najdemo to besedo,

nahaja na začetku talmudskega traktata *Pirke abot*, ki je eden izmed najpopularnejših rabinskih hebrejskih besedil in je najbrž nastal v 2. stoletju po Kr. Prvi del tega traktata opisuje verigo prenosa judovskih zakonov in verskih predpisov, ki so prehajali iz generacije v generacijo. In prva etapa tega prenosa, kot ga opisuje traktat, se glasi: "Mojzes je prejel [kibel] Postavo s Sinaja in jo izročil Jozuetu, Jozue [jo je izročil] starešinam ..."; besedilo pa nato opisuje prenos tega izročila na sodnike, preroke in može vélike shodnice. S tem odlomkom so skoraj dva tisoč let dokazovali, da je judovsko izročilo zaključena celota, saj so njegovo izhodišče postavili v razodetje na gori Sinaj in iz svetosti tega dogodka izpeljevali njegovo legitimnost. Beseda 'tora' v tem stavku namreč pomeni vse – svete spise, zakone (halaka), etična pravila, razlago svetopisemskih vrstic (midraš) – vse, kar je povezano z resnico božanskega izvora. Nekateri so celo dejali, da je vse, kar bi lahko strokovnjak na novo odkril, Bog že dal Mojzesu: kar se morda zdi novo, izjemno religiozno odkritje, je namreč Mojzes že poznal, saj je to prejel po vseobsegajočem Božjem razodetju. In temu, kar je Mojzes takrat 'prejel', pravimo kabala – izročilo, ki ima v tem primeru poseben pomen

svetega izročila božanskega izvora in je deloma zapisano (sveti spisi), deloma pa se po verskih voditeljih judovskega ljudstva ustno prenaša iz generacije v generacijo.

Podobna pojmovanja izročila najdemo tudi v krščanstvu in islamu. Katoliška cerkev tako veruje, da je varuhinja izročila, ki daje božansko avtoriteto njenim naukom. Islamski učenjaki pa imajo poleg Korana ogromno zakladnico božanske modrosti, ki se je ustno prenašala od Mohameda na njegove učence in naprej na njihove učence. V hebrejščini temu izročilu pravimo *masoret* ('to, kar je preneseno') ali *kabala* ('to, kar je bilo prejeto'). Beseda 'kabala' je v tem kontekstu okrajšava, ki pomeni božansko resnico, ki jo je Mojzes prejel od Boga; izraz pa se ne nanaša na določeno vrsto vsebine. Opisuje izvor in način prenosa, ne da bi poudarjal katerokoli normo ali vsebino. Torej ta beseda izraža nasprotje od tega, kar običajno poznamo kot 'mistika', ki jo razumemo kot nekaj, kar je povezano z izvirnimi, individualnimi videnji in izkušnjami. 'Kabala' namreč v hebrejskem religioznem besednjaku pomeni ne-individualno, ne-izkustveno versko resnico, ki smo jo prejeli z izročilom.

IZRAZ V SREDNJEM VEKU

To je bil celo tisočletje edini religiozni pomen izraza 'kabala'. V 13. stoletju pa je dobil še drugega. Skupine judovskih ezoterikov in mistikov predvsem iz Španije, Provanse in kasneje Italije so namreč trdile, da so prejele skrivno izročilo, ki govori o pomenu svetih spisov in drugih starodavnih besedil in jih razlaga v povezavi z dinamičnimi procesi v božanskih sferah. Njihov izvor in nauki bodo nekoliko podrobneje predstavljeni v naslednjih poglavjih. Predstavljale so se kot na nek način drugačne od svojih sovornikov in pri tem uporabljale določene posebne izraze. Med temi izrazi najdemo hvalisave nazive, kot sta 'maskilim' ('tisti, ki vedo') in 'nakdanim' ('tisti, ki poznajo skrivnosti jezika'). Prevladuje pa 'jodij hen' – 'tisti, ki poznajo skrivno modrost',

to je, *hokma nisteret* ('skrito izročilo'). Še en izmed teh izrazov pa je bil 'mekubalim,' kar pomeni 'tisti, ki imajo skrivno izročilo' poleg običajne kabale, izročila, ki je poznano vsem. Toda v naslednjih desetletjih sta izraza 'kabala' in 'kabalisti' postala osrednji imeni za te skupine, čeprav ostalih poimenovanj nista povsem izpodrinila. Izraz 'kabala' v tem kontekstu torej pomeni še eno plast izročila, plast, ki ne nadomešča ničesar iz običajnega, eksoteričnega izročila, mu pa dodaja ezoteričen sloj. Kot so verovali in trdili kabalisti, je to skrivno izročilo Mojzes prejel na gori Sinaj neposredno od Boga, na skriven način pa se je prenašalo iz generacije v generacijo vse do sedanjosti. Ta prenos je, kot so trdili, v glavnem potekal ustno z očeta na sina in z učitelja na učence.

Beseda 'kabala' torej pomeni idejo judovskih spiritualistov od visokega srednjega veka do danes, da imajo izročilo, ki je bilo pred tem mnogo stoletij skrito. To pa je samoopredelitev, ki onemogoča ustvarjalnost in izvirnost. Ti ljudje so torej zgolj slučajno prejeli skrivnosti prejšnje generacije ali pa so te nauke slučajno odkrili v rokopisih, ki so jih našli. V nekaterih izjemnih primerih so celo trdili, da so te skrivnosti spoznali preko videnj, v duhu preroštva ali pa s povzdignjenjem svojih duš v božanski svet, kjer so sodelovali v razpravah nebeške akademije ali srečali nebeškega glasnika, angela, nebeško moč ali celo preroka, kot je Elija, ki jim je te skrivnosti razodel. Tudi v teh primerih pa ne najdemo kabalista, ki bi trdil, da je to, kar mu je bilo razodeto, nekaj novega ali izvirnega. Tudi v redkih primerih, ko so kabalo prejeli na nadnaraven način, so torej njeno vsebino in nauke razumeli kot starodavne in kot del izročila. S stališča kabalistov je bilo namreč nepojmljivo, da bi srednjeveški ali sodobni spiritualist lahko dosegel spoznanje, ki ga ne bi globlje in podrobneje poznali že kralj Salomon, prerok Izaija ali talmudski modreci. Božanska resnica je namreč večna, deležen je je lahko vsak, ki je je vreden, in bližje ko je viru izročila, to je razodetju na gori Sinaj,

popolnejše in globlje je njegovo spoznanje. Več lahko spoznamo samo z odkritjem še starejših knjig ali s še bolj poglobljenim raziskovanjem starih virov. Po mnenju kabalistov torej kabala ni nikoli nekaj novega; lahko jo sicer na novo odkrijemo ali na novo prejmemo, v bistvu pa gre za tisočletja staro božansko resnico.

Toda strokovnjaki imajo seveda nasprotno mnenje. S stališča zgodovinarjev idej in zgodovinarjev religije je namreč kabala nov pojav, ki se je prvič pojavil v južni Evropi v zadnjih desetletjih dvanajstega stoletja. Kabala je torej produkt izvirne misli in sad individualne ustvarjalnosti vsakega kabalista (pa čeprav so se ti, kot bomo videli v nadaljevanju, običajno naslanjali na starodavne vire). Medtem ko kabalisti pravijo, da je kabala ena resnica, čeprav jo izražajo na različne načine in v različnih slogih, pa imajo strokovnjaki vsakega kabalista za izvirnega pisca z lastnim pogledom na svet, ki se lahko od pogledov ostalih kabalistov bolj ali manj razlikuje. Za zgodovinarje torej 'kabala' v ednini ne obstaja. Obstajajo kabale šole iz Provanse, šola iz Girone, kabala Mojzesa iz Leona v Španiji, ki je deloval v 13. stoletju, in kabala Izaka Lurije³ iz Safeda v 16. stoletju. Sodobni kabalisti so sicer napisali obsežna dela, s katerimi so hoteli dokazati, da so Lurijevi nauki enaki kot tisti iz Zoharja.⁴ Toda zgodovinarji dajejo poudarek predvsem individualnosti in edinstvenosti kabalističnih spisov. Vseeno je povsem upravičeno iskati neke temeljne podobnosti, ki jih najdemo v številnih (nikoli pa v vseh) kabalističnih spisih in ki so tipične za vedo kot tako. Je pa potrebno biti pri izpostavljanju skupnih imenovalcev različnih kabalističnih sistemov zelo previden: včasih so namreč podobnosti bolj navidezne kot resnične. Avtorji lahko izhajajo iz iste religiozne kulture; berejo iste knjige; uporabljajo isto terminologijo, ki jo imajo za pristno in verodostojno; berejo spise drug drugega in pogosto posnemajo slog svojih predhodnikov, toda njihovi spisi imajo dejansko zelo različne pomene. Tudi sodobni avtorji, ki poudarjajo starodavnost kabale in

enoznačnost njenih temeljnih idej, pravzaprav poskušajo potrditi in zagovarjati trditve kabalistov, namesto da bi raziskovali njihova dela na kritičen, zgodovinsko strokoven način.

RAZŠIRITEV POMENA BESEDE KABALA

Hebrejski izrazi, ki se nanašajo na judovsko religiozno kulturo, so običajno ohranili svoj izvoren pomen tudi takrat, ki so prešli v druge jezike in druge kulturne kontekste. Izraze, kot so 'halaka', 'talmud', 'midraš', 'micva', 'hasidizem' in mnogi drugi, so sicer primerjali s pojavi v drugih religijah, toda ob tem ni bil nikoli zanikan ali zmanjšan pomen njihovega judovskega konteksta. Usoda besede 'kabala' pa je povsem drugačna. Če pogledamo različne pomene tega izraza v zadnjih 500 letih, se zdi, da marsikdaj njegova raba ni bila – in je še vedno ni – znotraj okvira judovske religiozne kulture. 'Krščanski hasidizem' in 'islamski talmud' ne obstajata, kabalo pa vztrajno povezujejo s krščanskimi in univerzalnimi religioznimi pojavi. Kabalo so za bodisi judovski bodisi ne-judovski gnosticizem opredeljevali tudi najboljši strokovnjaki, ki so se z njo ukvarjali, od Henricha Graetza, ki ji je nasprotoval, pa do Gešoma Šolema, ki jo je imel za duhovno silo, neločljivo povezano z judovstvom. Grof Giovanni Pico dela Mirandola in njegovi somišljeniki iz renesančne Italije so jo imeli za najvišji izraz magije; za bistvo grške filozofije, še posebej Pitagorove; in predvsem za najpomembnejši vir krščanske religije. Seveda ni potrebno izgubljati besed s tem, da so jo tako zagovorniki kot nasprotniki enačili z mistiko. Imeli so jo namreč za izraz univerzalnega duhovnega stremljenja, ki ne loče med narodi, kulturami ali religijami. Pridevnik 'kabalističen' je bil do sedaj uporabljen v vseh mogočih in nemogočih kontekstih. Sodobni znanstvenik s Finske (Simo Parpola) jo je odkril v starodavni asirski religiji. Obenem pa je tudi pomembna, če ne celo osrednja sestavina new agea. Carl Gustav Jung je v njej opazil univerzalne arhetipe človeške psihe, njene vplive pa so prepoznali

v spisih evropskih filozofov, mistikov in znanstvenikov 17. in 18. stoletja, od Giordana Bruna do Gottfrieda Leibniza. Literarni kritik z univerze Yale, Harold Bloom, jo je enačil z literarno kritiko in njen vpliv našel po vsej sodobni književnosti in filozofiji. Uporabljajo jo kot sopomenko za mistiko in magijo, pa tudi za duhovnost na splošno.

Nekateri izmed teh pomenov sicer lahko vsebujejo pomembne prvine resnice, vseeno pa je potrebno izpostaviti, da noben drug pobilblični judovski izraz ali koncept ni bil posplošen na tak način. Le redki nejudovski misleci namreč trdijo, da ima talmud univerzalno sporočilo za vse kulture in religije; med mnogimi vidiki judovske religioznosti to pravijo samo za kabalo. Tako splošno sprejeta je v evropski kulturi, da niti posmehljivi, negativni pomeni, ki jih je pridobila, niso zmanjšali njene univerzalne privlačnosti. Izraz so namreč uporabljali tudi za skrivne, temačne, zle namene in ga povezovali s praznoverjem in iracionalnostjo, toda vseeno ostaja pomembna sestavina evropske kulture. Tudi ko je zla in škodljiva, imamo kabalo še vedno za predobro, da bi jo prepustili samo Judom.

'Kabala' pa je od 16. stoletja naprej pridobila več dodatnih pomenov tudi v hebrejskem in judovskem kontekstu. Najpomembnejši nov pomen je okrepitev pomembnosti magičnega v konceptu kabale. K temu je prispeval tudi razcvet hagiografske literature od 16. stoletja naprej, ki opisuje dela srednjeveških in sodobnih znanstvenikov in voditeljev. Legende o osebah, kot sta Majmonid (ki ni bil kabalist) in Nahmanid (ki je bil), govorijo, da sta s pomočjo magičnih skrivnosti kabale delala čudeže. In tudi danes ljudje, ki hočejo v Izraelu imeti versko avtoriteto, zase – ali pa drugi zanje – včasih pravijo, da so 'klabalisti', pri tem pa se izraz običajno ne nanaša na duhovna prizadevanja ali spoznanje nebesnih procesov, ampak na magične sposobnosti. Tudi blagoslov človeka, ki ima sloves, da je 'kabalist', imajo mnogi ortodoksni Judje za še posebej učinkovitega. Včasih je to posledica

uporabe izraza 'kabala ma'asit', ki pomeni magično izročilo, za kabalo na splošno. V sodobni hebrejščini imata zato izraza 'kabalist' in 'čarodej' skoraj povsem isti pomen.

Kaj je torej v resnici kabala? Na to vprašanje ni odgovora. Nekateri bodo rekli, da je to bistvo asirske religije, številni drugi, da je bistvo krščanstva. Skoraj vsi jo bodo istovetili z mistiko in mnogi jo bodo razumeli kot skrivno magično izročilo. Prepričan pa sem, da je skupni imenovalec odgovorov na vprašanje, kaj je kabala, ta, da je to nekaj, o čemer imamo sicer nejasno podobo, toda nekdo nekje točno ve, kaj ta beseda pomeni.

Naloga zgodovinarja idej ni, da bi razkril, kaj nekaj 'resnično' je, ampak da bi predstavil razvoj pomenov nekega koncepta v različnih zgodovinskih in kulturnih kontekstih in pri tem, kolikor je le mogoče, določil čim več rab in opredelitev, ki jih je ta prevzel skozi svojo zgodovino. Naloga zgodovinarja ni v tem, da bi izjavil, da je imel Geršom Šolem prav, Simo Parpola pa narobe, ali obratno. Njegova naloga ni, da bi dejal, da je bil Johann Reuchlin 'pravi' kabalist, Carl Jung pa ne. Zgodovinsko dejstvo je, da je v zadnje pol tisočletja na stotine mislecev ta izraz uporabljalo na različne načine in da so se pri tem oddaljili od kulturnega konteksta, v katerem se je kabala pojavila. Zgodbo o tem procesu pa je potrebno povedati na zgodovinsko točen način in se pri tem izogibati oznakam, da je eno bolj 'res' kot drugo.

KABALA IN MISTIKA

Do 19. stoletja ni bilo judovskih ali muslimanskih 'mistikov'. Pojma 'mistika' v judovski in islamski kulturi sploh ne najdemo in v hebrejščini in arabščini ni nobene ustreznice, ki bi izražala koncept, ki ga ta predstavlja. Koncept mistike se je kot vidik religiozne duhovnosti namreč pojavil v krščanstvu, zato med krščanskimi misleci najdemo številne, ki so sebe ali druge označevali za mistike. Pomen tega izraza temelji na tem, kar lahko strokovnjak določi kot osrednji

vidik ali skupni imenovalec idej in izkušenj, ki so jih kristjani opisali kot mistične. Podobno pa lahko izraze, ki izhajajo iz osrednje ideje mistike – kot sta *via mystica*, mistični način življenja in molitve, in pobožnosti, ki vodijo v *unio mystica*, mistično združitev z Bogom – razumemo v skladu z njihovo avtentično rabo v okviru razvoja krščanske duhovnosti. Seveda, opredelitve in pomeni se bodo razlikovali glede na to, kaj bo strokovnjak v krščanski tradiciji prepoznal kot mistično. Vseeno pa je uporaba tega izraza, ko opisujemo judovske (ali muslimanske) pojave, analogija, ki temelji na našem poznavanju krščanske mistike. Dejansko gre torej za izjavo, da je ta ali oni judovski ali muslimanski religiozni pojav podoben drugemu, ki smo ga v krščanskem kontekstu opisali kot mističnega.

Danes je sicer med strokovnjaki težnja, da bi krščansko mistiko obravnavali na podlagi odnosa do jezika. Večina tradicionalnih opredelitev mistike pa jo opisuje kot prizadevanje za neposreden, izkustveni odnos z Bogom, za enost z božanskim – in včasih tudi za njegovo dosego. Vendar pa ima tradicionalni pristop dve med seboj povezani pomanjkljivosti: značilnosti, ki so jih pripisali mistiki, so v večini veljale tudi za religijo na splošno, zato je bila mistika 'le-malo-bolj-religija'. Tradicionalni pristop pa je tudi odnos med religijo in mistiko predstavljal kot kvantitativnega in ne kvalitativnega, medtem ko je večina mistikov vztrajala, da se njihove izkušnje bistveno razlikujejo od izkušenj njihovih sovernikov. Edinstvenost mistike, s čimer je v večini primerov nasprotna običajni religiozni izkušnji, je namreč v zanikanju zmožnosti jezika, da izrazi religiozno resnico. Medtem ko je religija izraz vere s pomočjo besed svetih spisov in razodetja, mistiki običajno trdijo, da resnica presega vsako zmožnost izražanja s pomočjo besed, ki izhajajo iz čutnih izkušenj in logičnega izpeljevanja. Jezikovno sporazumevanje torej razumejo kot čutna in logična sporočila, ki jih posreduje jezik. In če mistiki to področje razumejo kot nepomembno za mistično resnico, potem jezik ne more pomagati

pri posredovanju nadnaravne resnice. Sicer lahko s pomočjo različnih metod, pri katerih uporabljamo besede, posredujemo nekakšne nejasne, nenatančne namige na skrivnosti božanskega, toda teh besed ne smemo nikoli jemati dobesedno. V mistiki je jezik zato apofatičen, je 'jezik neizrečenega,' jezik, ki zanika sporočilo, ki ga posreduje. In v tem smislu sta mistika in religija različna duhovna pojava, ki ju ločujeta njuni različni pojmovanji jezikovnega posredovanja.

To je povsem negativna definicija, ki govori o tem, v kaj mistiki ne verjamejo, ne pa o tem, kako razumejo svoje edinstveno religiozno izražanje. Vseeno pa je lahko temelj raziskovanja določenih značilnosti vsakega zgodovinskega pojava, ki bi ga radi označili za 'mističnega'. Univerzalni, tipični vidik mistike je torej njeno zanikanje, da bi čuti, logika in jezikovna komunikacija lahko vodili do spoznanja in razumevanja božanskega. Pozitivni vidiki pa so odvisni od določenega zgodovinskega, kulturnega in duhovnega konteksta, ki vsakemu izrazu mističnega dajo edinstven značaj.

Mnogi strokovnjaki, ki so pojem 'mistika' uporabili za judovske (in muslimanske) duhovne pojave, so bili prepričani, da so odkrili vzporednico s krščansko mistiko: ezoterično, skrivnostno književnost kabale. Nekaj običajnega je zato postalo, da so kabalo enačili z mistiko, kakor da bi bil ta izraz zgolj hebrejska beseda za poznan krščanski pojav. Na podoben način so tudi sufistično književnost v islamu označili za 'islamsko mistiko'. Toda te posplošitve so v glavnem neustrezne. Sufizem in kabala sta pojava, ki sta se razvila vsak v svojih posebnih kulturnih in duhovnih okoliščinah in imata zelo malo skupnega s pojavom krščanske mistike. Koncept starodavne tradicije, ki prežema kabalo, in ohlapne halje, ki so jih nosili zgodnji islamski sufiji in so jim verjetno tudi dale to ime, namreč nimajo v krščanski mistiki nobene vzporednice. Pa vendar je dejstvo, da če v judovstvu na analogičen način iščemo kandidate za vlogo 'mistikov', najdemo več takih

primerov med kabalisti. Če je nagnjenost k temu, da bi iskali sfero božanske resnice, ki sega onkraj čutov, logike in jezika, univerzalna in jo zato lahko najdemo med pripadniki vsake duhovne strukture (pa čeprav je morda število teh ljudi izjemno majhno), je naravno, da bomo judovske predstavnike te težnje našli v ezoteričnih krogih kabalistov. Vendar pa to ne pomeni, da so vsi kabalisti mistiki. Pomeni samo to, da so ljudje, ki imajo takšna nagnjenja, našli svoje zatočišče med kabalisti. Mnogi kabalisti so bili namreč najprej in predvsem eksegeti, pridigarji, teologi in tradicionalisti, med njimi pa lahko najdemo tudi nekaj mistikov, če uporabimo kriterije, izpeljane iz krščanske mistike, in jih po analogiji prenesemo v judovski kulturni kontekst.

ANTIČNA JUDOVSKA MISTIKA IN POJAV KABALE

Različne šole kabale od poznega 12. stoletja do danes so samo en – pa čeprav brez dvoma najpomembnejši in najvplivnejši izraz ezoterike in mistike v judovski religiozni kulturi. Vsaj dve večji skupini judovskih spiritualistov sta namreč imeli zelo podobne pristope kot kabalisti, pa čeprav nista vedeli ničesar o kabali, njeni specifični terminologiji in njenem pogledu na svet.

Za začetek judovske ezoterike lahko označimo talmudsko izjavo v mišni (Hagiga 2,1), ki najbrž izvira iz prvega stoletja po Kr. Ta pravi, da je dva odlomka iz Biblije prepovedano razlagati v javnosti, in opozarja na nevarnost njihovega študija tudi v manjših skupinah. Prvi odlomek je iz 1 Mz in opisuje stvarjenje sveta, ki mu talmud pravi *ma'ase berešit* (delo geneze). Drugi odlomek pa je Ezk 1, ki ga talmud imenuje *ma'ase merkava* (delo kočije), opis Ezekielovega videnja nebeške kočije v Ezk 1 in 10. Zato sta bila ti dve poglavji in temi odstranjeni iz tradicionalnega judovskega razlaganja in razmišljanja ter degradirani na ločeno področje, ki so ga imeli za duhovno – včasih pa tudi telesno – nevarnega.

Talmudski modreci o tej prepovedi podrobno razpravljajo in navajajo primere težav in nevarnosti teh odlomkov, pri tem pa pogosto uporabljajo nejasen, mistični jezik. Ena izmed najbolj znanih prilik, povezanih s to prepovedjo, je zgodba o štirih modrecih, ki so vstopili v *pardes* – kraljevi vrt. (Beseda 'pardes' izhaja iz perzijsčine, njena grška oblika, ki so jo prevzeli tudi evropski jeziki, pa je paradiz.) Izmed teh štirih znanih talmudskih osebnosti je eden umrl zaradi te izkušnje, drugi je izgubil pamet, tretji je postal krivoverec, le eden – rabi Akiba ben Jozef – pa je "vstopil v miru in ga zapustil v miru." Besedilo sicer ne razloži, kaj 'vstop v *pardes*' dejansko pomeni, so pa to razumeli kot globoko religiozno izkušnjo vstopa v božansko sfero in namig na nekakšno srečanje z Bogom. V rabinski književnosti pozne antike obstajajo številne razprave o teh temah, zato so ti trije izrazi – *ma'ase berešit*, *ma'ase merkava* in *pardes* – dobili osrednje mesto v jeziku judovskih ezoterikov, spiritualistov in mistikov v naslednjih dveh tisočletjih.

ANTIČNE EZOTERIČNE RAZPRAVE

Izmed spisov judovskih ezoterikov iz pozne antike, ki govorijo o teh dveh temah, o skrivnosti stvarjenja in skrivnosti božanske sfere, *merkave*, se je ohranila zbirka okoli dveh ducatov razprav. Poznana je kot književnost '*Hekalot* [nebesni kraji ali templji] in *Merkava*', saj ima več razprav v naslovih te izraze. Te knjige govorijo o štirih glavnih temah. Prva tema je kozmologija in kozmogonija, kjer je podrobno opisan proces stvarjenja in način, kako Bog usmerja vesolje (vključno s strukturo raja in pekla ter z več astronomskimi vprašanji). Najpodrobnejše delo iz te skupine je *Seder Raba de-Berešit* (Razširjen opis geneze). Druga osrednja tema te male zbirke je magija. Med te razprave spada najbolj dodelana antična judovska zbirka magičnih formul – *Harba de-Moše* (Mojzesov meč), ki je seznam nekaj sto magičnih urokov in postopkov, ki se nanašajo na številne zadeve, od medicinskih

pomagal do ljubezenskih napojev in hoje po vodi. Magija pa je pomembna tema tudi številnih drugih razprav iz te književnosti, še posebej v delu *Sefer ha-Razim* (Knjigi skrivnosti). Tretja osrednja tema je podroben opis kočije pri Ezekielu in v drugih svetopisemskih odlomkih, ki opisujejo Božje prebivališče. Tako je na primer v knjigi *Reujot Ezekiel* (Ezekielova videnja) zapisano, da si je Ezekiel predstavljal sedem kočij, ki so odsevali v vodi reke Kvar. Ta besedila vsebujejo podrobne sezname angelov, na katerih so navedena njihova imena in funkcije, pa tudi predstavitev skrivnih imen Boga in nadangelov.

Četrta tema – ki jo najdemo samo v petih razpravah – pa je pomenljivo drugačna od ostalih: opisuje namreč postopek, s katerim se oseba lahko dejavno dvigne v božansko sfero, doseže najvišjo raven in celo "sreča Boga v njegovi slavi". Postopek dviga se v teh besedilih paradoksalno imenuje "spust do kočije", modreci, ki to delajo, pa se imenujejo *yordeji ha-merkava* (tisti, ki se spuščajo h kočiji). Postopek v besedilih pripisujejo dvema velikima modrecema zgodnjega talmudskega obdobja, rabiju Akibi in rabiju Išmaelu. V nasprotju z ogromno talmudsko-midraške literature in večino razprav '*Hekalot in Merkava*' pa se ta besedila ne naslanjajo na razlago bibličnih vrstic (midraš), ampak se navezujejo na neposredne, osebne duhovne izkušnje. Njihova verodostojnost torej ne temelji na "kakor je pisano", kot je običaj v večini hebrejske pobiblične literature, ampak na osebni izkušnji – "videl sem," "slišal sem," "predstavljal sem si". Uporablja izrazoslovje, ki ga ne najdemo nikjer drugje, kot je izraz '*hekalot*' v množini, ki pomeni sedem krajev ali templjev, postavljenih eden nad drugega in eden znotraj drugega v sedmih, najvišjih nebesih. Modreci, ki so premagali mnoge nevarnosti na zapleteni poti vzpona, pa se pridružujejo nadangelom pri nebeškem obredu slavljenja Boga. V nasprotju z vsemi ostalimi antičnimi besedili so te razprave bogate s hvalnicami Bogu, med katerimi nekatere pojejo angeli, druge pa *yordeji*

ha-merkava sami. Obstajajo številne različne opredelitve mistike; ne poznam pa nobene, ki ne bi kot izvrsten primer le-te vključevala tudi spuščajočih se h kočiji.

Ena izmed teh razprav, ki je verjetno povezana s skupino *yordejev ha-merkava*, vendar tega izraza ne uporablja, pa je za zgodovino judovske ezoterike in mistike še posebej pomembna. Njen naslov je *Šiur koma* (Merjenje višine). Zdi se, da to kratko delo, ki ga pripisujemo rabiju Akibi in rabiju Išmaelu, na antropomorfičen način opisuje Boga. Ne posreduje namreč božanske izkušnje; njegov osrednji del je seznam Božjih udov, brade, čela, oči in šarenic (izhaja predvsem iz opisa ljubega v Vp 5,10-16), vsak izmed njih pa je označen z vrsto nejasnih, čudnih neizgovorljivih imen in izmerjen z miljami, čevlji in prsti. Avtor definira mere, ki jih uporablja, temeljna med njimi pa je dolžina celotnega veselja (ki temelji na Iz 40,12); in vsak Božji ud je na bilijonkrat daljši od te osnovne mere. Možno je sicer, da to antropomorfično besedilo dejansko polemizira z radikalnejšimi stališči, ki izhajajo iz pretirano poenostavljenega človeškega opisa Boga v Visoki pesmi. Toda ne glede na to je *Šiur koma* definiral standardno podobo Boga judovske ezoterične tradicije za naslednje tisočletje in pol. Njegov vpliv je torej izjemen, saj je tudi kabalistični sistem Božjih atributov – *sefirot* – nastal na podlagi *Šiur kome*.

SEFER JEZIRA, KNJIGA STVARJENJA

Eden izmed najpomembnejših virov, iz katerega je črpalo srednjeveško kabalistično izrazoslovje, je antična nekabalistična razprava z naslovom *Sefer Jezira* (Knjiga stvarjenja). Pogosto jo sicer narobe obravnavamo kot najzgodnejše delo kabale. V bistvu pa je *Sefer jezira* kozmološka, znanstvena razprava, ki procese stvarjenja v glavnem opisuje s pomočjo črk abecede in zato predstavlja zgodnje judovsko pojmovanje slovnice. V judovski kulturi se je pojavila v 10. stoletju, ko so judovski racionalistični filozofi in

znanstveniki na čelu z Ravom Saadio Gaonom v Babiloniji, Dunaš Ibn Tamimom in Šabataj Donolom napisali komentarje k besedilu ter tako predstavili svoje lastne znanstvene sisteme kozmologije, antropologije in psihologije. Očitno je, da so jo v 10. stoletju imeli za antično delo, številčnost in zapletenost njenih različic pa dokazuje, da se je razvijala in da so jo pred njenim pojavom več generacij urejali. Datum njenega nastanka je neznan. Nekateri strokovnjaki pravijo, da je to delo iz 1. stoletja in da je bilo napisano pred porušenjem Jeruzalema leta 70 po Kr., medtem ko drugi trdijo, da je bilo pod vplivom islamske kulture napisano v 9. stoletju. Večina strokovnjakov predvideva, da je bilo napisano v 3. ali 4. stoletju, vendar za nobeno od teh možnosti ni mogoče predložiti dokončnih dokazov. Poleg tega obstaja množica različnih inačic dela, prvo podrobno znanstveno izdajo pa je šele pred kratkim pripravil Peter Hayman. Zaključni stavki razprave opisujejo Abrahama, ki pozna skrivnosti tega dela, zato ga po izročilu pripisujejo očaku Abrahamu. Med 10. in 12. stoletjem so ga razlagali racionalisti in znanstveniki, v drugi polovici 12. stoletja pa so ga za svojega vzeli ezoteriki, mistiki in kabalisti in od tedaj naprej je povezan s tem vidikom judovske religiozne kulture.

Delo predstavlja sistem kozmogonije in kozmologije, ki se zdi namenoma drugačen od tistega, ki je opisan v 1 Mz in podrobnih razlagah te pripovedi v tradicionalnih rabinskih virih, vključno s talmudom in midrašem. Ne navaja nobenih avtoritet in se le redko sklicuje na biblične vrstice. Knjiga ne uporablja tradicionalne hebrejske besede za stvarjenje 'bara'; prevladujoči besedi sta 'izklesan' in 'izdelan' (*hakak, hazav in jazar*). Kot namreč pravi prvi odstavek, je bilo vesolje izklesano s pomočjo "osupljivih poti modrosti" in vrezano v "tri knjige". "Poti" pa so opisane kot deset *sefirotov* in 22 črk hebrejske abecede. Ti *sefiroti* pa niso Božje moči; kabalisti v 13. stoletju namreč temu izrazu niso pripisovali takega pomena. *Sefiroti* so smeri ali razsežnosti kozmosa (sever, jug,

vzhod, zahod, gor, dol, začetek, konec, dobro in zlo), pa tudi svete pošasti Ezekielove kočije, stopnje pojavljanja treh prvin (božji duh, zrak ali veter; voda in ogenj) in druge značilnosti, ki so nejasne. Zgodnji komentatorji so *sefirote* razlagali kot 10 osnovnih števil od 1 do 10. Večina dela pa se posveča podrobnemu opisovanju, kako so različne črke in skupine črk sodelovale v procesu stvarjenja in kako obvladujejo različne vidike vesolja.

Osrednji koncept, predstavljen v tem delu, je *harmonia mundi* (ubranost vesolja). Obstajajo namreč tri plasti eksistence, kozmična, eksistenca časa in eksistenca človeka, vsaka črka ali skupina črk je odgovorna za en vidik vsake plasti. Tako so, na primer, hebrejske črke, ki jih izgovarjamo na dva različna načina – katerih številka je v skladu s tem spisom sedem – v kozmosu odgovorne za sedem planetov, v 'času' za sedem dni v tednu in pri človeku za sedem odprtih v glavi (oči, ušesa, nosnice in usta). Dvanajst črk, ki jih avtor opisuje kot 'preproste', so odgovorne za dvanajst nebesnih znamenj, dvanajst mesecev in dvanajst osnovnih udov in tako naprej. Ta model so kasnejši misleci uporabili za razvoj koncepta človeškega bitja kot mikrokozmosa, ki odseva značilnosti kozmosa kot celote (to je še posebej značilno za Šabataja Donola, ki ga je uporabil za razlago vrstice 1 Mz 1,27, ki pravi, da je bil človek ustvarjen po Božji podobi). Bog je proces stvarjenja izvedel tako, da je črkam dal 'krone' in jim določil, naj vladajo posameznim sferam na teh treh plasteh. Harmonijo, ki izhaja iz iste jezikovne moči, ki vlada trem področjem, so kasneje na različne načine sprejeli tudi drugi judovski misleci in jo uporabili kot osrednji koncept kabalističnega pogleda na svet.

Pojmovanje, da je vesolje ustvarila moč Božje govornice, je v judovstvu že stara, *Sefer jezira* pa je to temo razvijala sistematično. Zdi se, da je njeno vodilno načelo to, da so zakoni stvarjenja obenem zakoni jezika, saj je stvarjenje potekalo s pomočjo jezika. Slovnico zato pojmuje kot temeljni zakon narave. Njen avtor je razvil hebrejsko slovnico, ki izvira iz 231

'korenov' – to je število mogočih kombinacij 22 črk. Tudi obstoj dobrega in zlega v veselju je razložil kot slovnični proces: če namreč črki *ajin* dodamo 'koren' *ng* kot predpono, dobimo *ong*, velik užitek, če pa ga dodamo kot pripono, pomeni nadlogo, tegobo. Avtor prav tako trdi, da ima glede na slovnična načela vse v veselju dva vidika, vzporedno z dvojnostjo moškega in ženskega spola.

Delo – kolikor to lahko izbrskamo iz odlomkov, ki so skupni glavnim različicam – se zdi predvsem znanstveno. Ne omenja izraelskega ljudstva niti nobenega drugega religioznega koncepta – sobote, zapovedi, etike, odrešenja, mesije, posmrtnega življenja, greha, svetosti ali česarkoli podobnega. Zato ni čudno, da so uredniki raznih inačic ter zgodnji in kasnejši komentatorji v besedilo in njegovo razlago poskušali vključiti prvine judovske religioznosti, dejstvo, da so kabalisti izrazoslovju *Sefer jezire* dali nov pomen in da so številni med njimi pisali komentarje k tej razpravi, pa je to delo postavilo v središče judovske svete tradicije in za vir Božje skrivnostne modrosti, ki je primerljiv s hebrejsko Biblijo.

PIETISTI SREDNJEVEŠKE NEMČIJE

V visokem srednjem veku, malo pred pojavom kabale, pa najdemo še en primer velike judovske šole ezoterikov in mistikov, ki je imela svoje središče predvsem v Porenju, njeni pripadniki pa so se imenovali hasidski aškenazi, pietisti iz Nemčije. Večina piscev te šole in mnogi voditelji, pisci, halakisti in pesniki nemškega judovstva v 12. in 13. stoletju so pripadali eni sami družini, družini Kalonymus. Osrednji osebnosti te šole sta bila rabi Juda ben Samuel Pobožni (ki je umrl leta 1217) in njegov sorodnik in učenec rabi Eleazar ben Juda iz Wormsa (ki je umrl okoli leta 1230). Na njun pogled na svet so močno vplivali valovi križarskih vojn, ki so na poti v Sveto deželo, kjer so se borili proti muslimanom, v Franciji, Nemčiji in Angliji pomorili mnogo Judov. Razvila sta edinstven sistem religiozne etike, ki je bil namenjen temu, da bi

njune ljudi pripravil na izkušnjo mučeništva (*kiduš ha-šem*).

Na razpolago imamo okoli dvajset zvezkov, izmed katerih so mnogi še vedno v rokopisih, v katerih pietisti predstavljajo svoj ezoterični pogled na svet, ki je bil glede narave ustvarjenega sveta globoko pesimističen. Svet so namreč imeli predvsem za serijo preizkušenj, ki jih je pripravil Bog, da bi neka malega pravičnih, pogumnih ljudi pripravil na blaženost v prihodnjem svetu. Ena izmed najpomembnejših idej, ki so jih predstavili in razdelali, pa je, da je Božji svet sestavljen iz več plasti in da vsaka izmed njih izhaja iz sebi nadrejene. Naloge, kot so razodetja prerokom in sprejemanje človeških molitev, so zaupana drugotnim Božjim močem, ki so izšle iz večnega, popolnega in nespremenljivega Boga. Od pietistov in iz drugih ezoteričnih krogov imamo več neodvisnih opisov sistema izhajanja Božjih moči (ponavadi so tri). Rabi Juda Pobožni je razvil edinstveno pojmovanje hebrejskih molitev, ki ima zelo mističen značaj in ki razume besedilo tradicionalnih molitev kot odsev skrivne, notranje numerične skladnosti, ki med seboj povezuje besede in črke svetih besedil in vse pojave, ki obstajajo.

Spisi iz teh krogov ezoterikov so po večini oblikovani kot komentarji k bibličnim vrsticam, ki dajejo avtoriteto izvajanjem, ki sledijo. Ne poznamo pa nobenih praktičnih, dejavnih vidikov teh izvajanj. Veliko sicer uporabljajo besedila 'Hekalot in Merkava', ne poznamo pa nobenega poskusa, da bi sledili vizionarski, izkustveni poti, ki jo opisujejo spuščajoči se h kočiji. Tudi podob iz Šiur kome ne vključujejo med moči, ki izhajajo iz Boga.

Prvi kabalistični krogi so bili zelo podobni krogu družine Kalonymus in drugim skupinam ezoterikov v srednjeveški Nemčiji. Najzgodnejši zametki kabale pa so, prvič, anonimno delo, knjiga Bahir, ki je bila napisana v Provansi ali severni Španiji okoli leta 1185; drugič, krog kabalistov v Provansi, izmed katerih je bil najvidnejša osebnost rabi Izak ben Abraham Slepi; in tretjič, kabalistična

šola, ki je cvetela v Gironi v Kataloniji v prvi polovici 13. stoletja. Kabalisti iz Girone, izmed katerih je bil najvidnejši voditelj rabi Mojzes ben Nahman (Nahmanid), so namreč združili nauke iz knjige Bahir z nauki šole iz Provanse, jih razdelali in razvili ter ustvarili temeljne ideje in pojme, ki so značilne za kabalo.

KNJIGA BAHIR

Knjiga *Bahir* je kratka razprava; v sodobnih izdajah ima od 130 do 200 členov. Napisana je v obliki klasične midraške zbirke, zato se mnogi odstavki začenjajo z imenom talmudskega modreca, ki ga je povedal. Vsi člani razlagajo biblično vrstico ali več vrstic. Modreci, katerim so odlomki pripisani, so znani kot *tanaïmi*, rabini iz 2. stoletja, nekateri pa imajo tudi izmišljena imena, na primer rabi Amora. Prvi člen je pripisan rabiju Nehuniji ben ha-Kani, ki je vidna osebnost nekaterih razprav o antičnih modrecih, spuščajočih se h kočiji. Zato pogosto celotno delo pripisujejo rabiju Nehuniji. Člani so med seboj samo ohlapno povezani in zdi se, da delo nima celostne, sistematične strukture. Mnoge stavke in odlomke je težko razumeti in v nekaterih primerih se zdi, da gre za namerno mistificiranje, s katerim avtor želi osupniti bralca. Delo se začne z nekaj izjavami, ki se nanašajo na stvarjenje. V prvem delu knjige je tudi mnogo razprav o črkah abecede, o njihovi obliki in o pomenu njihovih imen. Najbolj znan del, zadnja tretjina knjige, pa je skrivnosten opis desetih Božjih moči, ki skupaj predstavljajo božansko sfero.

Avtor knjige je uporabil številne vire, ki so nam poznani, v glavnem talmudske in midraške izjave o bibličnih vrsticah, nekatere odlomke iz književnosti '*Hekalot in Merkava*' in komentarje k besednim zvezam iz tradicionalnih molitev. Številni odstavki razlagajo stavke in izraze iz antične *Sefer jezire* (Knjige stvarjenja), ki je bila brez dvoma glavni vir navdiha in izrazoslovja. Avtor je uporabil antična midraška dela o

črkah abecede in razvil svoje ideje in metode v nove smeri. To delo je prva judovska razprava, ki na pozitiven način predstavlja preseljevanje duš, vedno novo utelešenje ali ponovno rojstvo istih duš. Avtor je prav tako uporabil več deset prilik, ki jih je predstavil na način, ki ga pogosto najdemo v midraški književnosti; večina izmed njih se začne s stavkom: "To je kakor človeški kralj," osrednji lik prilike pa je Bog. Prav tako je uporabil nekatere srednjeveške vire, kot so spisi rabija Abrahama bar Hidže in rabija Abrahama ibn Ezre, judovskih filozofov iz 12. stoletja; na podlagi teh navedkov lahko postavimo čas nastanka v zadnja desetletja 12. stoletja, najbrž okoli leta 1185.

Trditev, da je ta razprava najzgodnejše kabalistično delo, temelji na obravnavi treh osrednjih konceptov, ki jih ne najdemo v nobenem predhodnem judovskem viru. Prvi je opis božanskega sveta, ki ima deset hipostaz, deset božanskih moči, ki jim pravimo *ma'aromat* (izreki) in ki so bili v kasnejših kabalističnih spisih znani kot deset *sefirotov*. Drugi je spoznanje, da je ena izmed desetih božanskih moči ženska in je ločena od ostalih devetih, s čimer je v božansko sfero uveden dualizem spolov. Tretji pa je opis božanskega sveta kot drevesa (*ilan*); delo navaja, da so božanske moči postavljene ena nad drugo kakor veje na drevesu. Zdi pa se, da je podoba drevesa taka, da je to obrnjeno na glavo in da ima korenine zgoraj, veje pa rastejo navzdol, proti zemlji. Ti trije pojmi so postali značilni za kabalo kot celoto (z nekaj izjemami, vključno z Abrahamum Abulafio, ki je zavrnil koncept desetih *sefirotov*) in njihova navzočnost določa, ali določeno delo pripada kabali. Poleg teh treh konceptov pa v knjigi *Bahir* najdemo tudi bolj dramatičen opis sfere zla, kot je to običajno v zgodnejših judovskih virih, čeprav dokončne ločitve med Bogom in Satanom še ni. Moči zla so namreč opisane kot prsti Božje leve roke. Dualizem med dobrim in zlim pa v kabali najdemo zgolj tri generacije kasneje v razpravi rabija Izaka ha-Kohena iz Kastilje, ki je bila napisana okoli leta 1265.

PROBLEM GNOSTICIZMA

Geršom Šolem je dejal, da so ideje, ki jih prvič najdemo v knjigi *Bahir*, po naravi gnostične. Prepričan je bil namreč, da jih je avtor prevzel iz zgodnejših virov, ki so bili po njegovem mnenju bodisi zunanji, verjetno krščansko gnostični, ali pa iz antične judovske gnostične tradicije, ki se je na skrivaj prenašala iz generacije v generacijo. Šolem je celotno razpravo opisal kot antologijo, sestavljeno ob koncu 12. stoletja, ki vključuje številne plasti, ki segajo več stoletij nazaj. Strokovnjaki v zadnjega pol stoletja so intenzivno razpravljali o idejah iz knjige *Bahir*, toda kljub številnim poskusom niti znotraj judovskega izročila niti izven njega niso odkrili nobenega takega vira. Zdi se torej, da – dokler ne najdemo dokaza za zgodnejši vir – razsoden, metodološki pristop od nas zahteva zaključek, da so ideje v *Bahiru* izvirne in da jih je razvil njegov avtor.

Sredi 20. stoletja – v času, ko so Šolem in ostali izjavili, da ima knjiga *Bahir*, do določene mere pa tudi kabala na splošno, pomembne gnostične značilnosti – pa je gnosticizem pridobil razsežnosti svetovne religije in dosegel podoben vpliv in pomen kot judovstvo in krščanstvo. Ena izmed najimunitnejših razlag tega pojava je izjemna monografija, ki jo je o tej temi napisal Šolemov prijatelj Hans Jonas in je bila v skrajšani obliki iz nemščine prevedena tudi v angleščino kot *The Gnostic Religion* [Gnostična religija, op. prev.] (1985). Delo je bilo vrhunec dolgega historično-teološkega razvoja v nemški misli, ki ga najbolje izražajo pogledi nemškega protestantskega misleca in teologa Rudolpha Bultmanna, ki je trdil, da je gnosticizem povezan s koreninami krščanstva. Tudi leta 1945, ko je bila v Nag Hamadiju v Egiptu odkrita knjižnica antičnih teoloških del v koptščini, so ta dela razlagali kot zbirko antičnih gnostičnih besedil in s tem na videz potrdili Bultmannov in Jonasov opis te religije.

Tako je stroka v 20. stoletju gnosticizem iz pojma, ki je označeval krivoverske krščanske ločine in so ga uporabljali cerkveni očetje v

2. stoletju po Kr. in kasneje, preoblikovala v veliko religijo, ki so jo imeli za vir mnogih krščanskih in judovskih duhovnih pojavov in številnih srednjeveških krivoverskih gibanj, vključno s katari v južni Franciji. Mnogi strokovnjaki s tega področja so izvor gnosticizma pripisali antičnemu judovstvu in trdili, da je obstajal antični, predkrščanski, judovski gnosticizem. Tudi Šolemov pristop je bil pod velikim vplivom teh pojmovanj. V knjigi na to temo, ki jo je izdal leta 1960, je namreč književnost *Hekalot* označil za judovski gnosticizem in s to sfero povezoval tudi knjigo *Bahir*. Drugi strokovnjaki pa so poskušali poiskati povezave med zgodnjo kabalo in krščanskim katarskim gibanjem v južni Franciji.

Toda zdi se, da tako pojmovanje ni več v veljavi. Sodobna dela strokovnjakov o antičnem gnosticizmu – med katerimi so tudi dela Michaela Willamsa, Karen King in Elaine Pagels – namreč zanikajo obstoj take 'tretje religije'. Ti strokovnjaki ločine, ki so bile označene s tem pojmom, opisujejo kot izraz raznolikosti in kompleksnosti zgodnjega krščanstva in zanikajo anahronistične obsodbe, da so to 'krivoverstva'. Danes se zdi, da je podoba gnosticizma, ki je prevladovala sredi 20. stoletja, bolj posledica predsodkov in izvajanj sodobnih strokovnjakov kot pa odsev zgodovinske resničnosti. Knjižnica iz Nag Hamadija namreč vključuje razprave, ki se nanašajo na številne smeri in poudarke krščanske misli v zgodnjih stoletjih, ne pa izraze enega religioznega pogleda na svet. Tudi nobena zgodovinska povezava med antičnimi gnostičnimi ločinami in srednjeveškimi duhovnimi gibanji ni bila dokazana.

Zanikanja sicer ni mogoče nikoli dokazati, vendar pa lahko po stoletju in pol iskanja judovskega gnosticizma rečemo, da nismo našli nobenih dokazov za obstoj takega pojava. Edino izhodišče za razmišljanje v to smer je obstoj gnostične religije v krščanskem kontekstu v antiki in srednjem veku; ko se srečujemo z dvomi o obstoju predkrščanskega in krščanskega gnosticizma, pa ni nobenega

razloga, da bi ta pojem uporabljali za judovske pojave. Predpostavka, da so na knjigo *Bahir* vplivale bodisi antične judovske gnostične tradicije bodisi antični ali srednjeveški gnosticizem krščanskega (to je, katoliškega) izvora, ni bila podprta z nobenim besedilnim ali terminološkim dokazom. Kolikor danes vemo, so mitološki koncepti, zaradi katerih je knjiga *Bahir* nek nov, radikalen pojav v judovski duhovnosti, delo avtorja te knjige, in če je tako, potem imamo lahko kabalo za nov duhovni pojav v judovstvu, ki izvira iz visokega srednjega veka. Nekatere izmed njenih idej so morda podobne tistim v drugih skupinah judovstva ali izven njega, toda do sedaj ni bila odkrita nobena zgodovinska povezava z drugimi šolami.

NEKATERI VIDIKI SODOBNE KABALE

Judovsko razsvetljensko gibanje v 18. stoletju je dramatično spremenilo status kabale in pomen izraza tako znotraj judovstva kakor v evropski kulturi. To gibanje, ki se je v 19. stoletju povezovalo z versko reformo, je zavrnilo kabalo kot izraz nevednosti in praznoverja srednjega veka in si prizadevalo, da bi judovski pogled na svet utemeljilo predvsem na racionalizmu in spoštovanju družbene etike. Judovski strokovnjaki in zgodovinarji, še posebej tisti, ki so bili povezani z nemško 'znanostjo o judovstvu', vključno z Henirichom Graetzom, so o kabali govorili izredno posmehljivo. Kabala v judovstvu se je povezovala z ortodoksnim judovstvom, študirali pa so jo v glavnem hasidi in njihovi nasprotniki ter judovski učenjaki na Bližnjem vzhodu in v severni Afriki. Sodobne judovske visokošolske ustanove v svoje programe kabale niso uvrščale. Obstaja le nekaj izjem. Veliki hebrejski pesnik Hajim Nahman Bialik je vključil kabalo v svoj projekt zbiranja, urejanja in objavljanja zakladov judovske tradicije v neortodoksnem, sodobnem hebrejskem kontekstu. Tudi Hebrejska univerza v Jeruzalemu, ki je bila ustanovljena leta 1926, je povabila Geršoma Šolema, da bi

na Inštitutu za judovske študije študiral in poučeval kabalo.

V Evropi se je prepad med znanostjo in okultnim še razširil in kabala je bila v večini izločena iz kulture in mišljenja ter odrinjena med obrobne skupine ezoterikov in spiritua- listov. V drugi polovici 19. stoletja je tak krog – teozofska šola madame Helene Blavatsky, ki se je razširila v Rusiji in zahodni Evropi – dobila nekaj vpliva. Veliko takih skupin je bilo tudi v Franciji, Nemčiji in Angliji. Spisi teh skupin so v veliki meri izhajali iz ezoteričnih spisov krščanskih kabalistov in postali del priljubljene psevdoznanstvene kulture. Nekaj prvin krščanske kabale je vključenih tudi v nekatere obrede prostozidarjev, s čimer ti svojim naukom dajejo patino skrivnostnosti in starodavnosti. Ti spisi so postali tudi na primer temelj psihologije religije v nekaterih spisih Carla Gustava Junga, ki jih je povezal z mnogimi drugimi, povsem drugačnimi prvinami, še posebej s hindujskimi miti in alkimističnimi izročili. To ozračje pa je v prvih desetletjih 20. stoletja koristilo tudi hitremu širjenju legende o golemu. Zato bomo na kratko predstavili njegovo zgodovino.

GOLEM

Med 10. in 12. stoletjem je nastalo na stotine komentarjev k *Sefer jeziri*. Dva izmed njih – ki sta jih na začetku 13. stoletja v Nemčiji napisala avtorja, ki nista poznala kabale, saj je ta takrat napravila šele prve korake v južni Evropi – vsebujeta tudi odlomek, ki podrobno opisuje, kako lahko s pomočjo teorije abecede, ki je predstavljena v tem antičnem delu, iz zemlje ustvarimo živo človeško bitje, ki mu življenje vdahnemo z določenimi metodami branja hebrejskih črk. Ducat srednjeveških in zgodnjih novoveških besedil zagovarja stališče, da je Abraham ali nek drug modrec uporabil *Sefer jeziro* za ustvarjanje človeškega bitja. Kasneje pa so temu umetnemu bitju rekli golem in v 20. stoletju je postal eden izmed najbolj priljubljenih in poznanih 'kabalističnih' posebnosti.

Toda povezava med *Sefer jeziro* in receptom za ustvarjanje človeškega bitja ne izhaja iz same *Sefer jezire*, ampak iz dveh težko razumljivih mest iz razprave *Sanhedrin* v babilonskem talmudu. Na enem izmed njih je zapisano, da je modrec Rava iz zgodnjega 4. stoletja ustvaril osebo; v drugi pa, da sta dva modreca (iz istega obdobja) študirala "zakone stvarjenja" in ustvarila "trojnega telička", ki so ga jedli ob praznovanju. Nekateri komentatorji so te "zakone stvarjenja" povezali s *Sefer jeziro* in tako omogočili, da so imeli to delo za temeljni zakon, ki je Abrahamu omogočil, da je ustvaril človeško bitje. In ko so kabalisti posvojili *Sefer jeziro*, se je zdelo, da je ustvarjanje takega bitja lastno kabalistični tradiciji. Vendar pa je potrebno izpostaviti, da je le nekaj sto kabalistov, ki so se ukvarjali s *Sefer jeziro*, podprlo to stališče, pripovedi o takem poskusu pa so postale priljubljene šele v naših časih.

Zdi se, da je ozadje teh dveh mest iz talmuda (na več tisoč straneh talmuda in midraških spisov ne najdemo nobene druge navedbe "zakonov stvarjenja") nekaj, kar nima nobene povezave s *Sefer jeziro*. Gre namreč za vprašanje, o katerem so razpravljali znanstveniki v antiki in srednjem veku: Je mogoče umetno ustvariti življenje? Mnogi misleci – med njimi tudi nekateri pomembni islamski filozofi – so nanj odgovorili pritrdilno. Ta problem lahko razumemo kot povsem znanstven, brez kakršnihkoli religiozних posledic; na enak način kot človek lahko zgradi hišo, lahko ustvari tudi življenje. Noben nauk nobene religije ne daje te moči samo Bogu. Zato postopek ni nujno magičen, ampak ga imamo lahko za znanstvenega. Islamska zgodba tako pripoveduje o Haj Ibnu Joktanu, čudovitem bitju, ki je bil ustvarjen samo s silami narave, s soncem in vetrom, ki sta oblikovala njegovo postavo iz zemlje. Judovski znanstvenik pa je opisal način, kako lahko človek ustvari življenje. Na mokro zemljo naj položi velik kamen in ga čez nekaj mesecev dvigne: pod njim bodo živele lepo razvijajoče se žuželke in črvi. In talmudska stavka se morda nanašata na to.

Izraz 'golem' je postal splošno razširjen v ljudskih pripovedih šele v sodobnem času, ko so različne pripovedi o modrecih in kabalistih začele previdno vstopati v ljudsko judovsko hagiografsko književnost. V vzhodni Evropi se je sicer pojavilo več zgodb o takem bitju, toda prve, ki so povezane s Prago in njenim rabinom, niso bile napisane nič prej kot ob koncu 18. stoletja. Nekateri nemški pisatelji so si izposodili ta motiv na koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Tema pa je dobila širšo pozornost, ko je leta 1909 izšla zbirka domišljjskih pripovedi Jude Rosenberga. Zgodbe govorijo o praškem rabinu MaHaRaLu (okrajšava za "naš učitelj rabi Juda Loeb), ki je v drugi polovici 16. in v začetku 17. stoletja ustvaril golema, da bi z njegovo pomočjo zaščitil češke Jude pred sovražniki. Rosenberg, ki se je v tridesetih letih s Poljske preselil v Kanado in je bil prepričan, da je duhovni naslednik BaHaRaLa, je čarobne moči, ki jih je uporabil praški rabin, pripisal *Sefer jeziri* in kabali. Številni pisatelji pa so te zgodbe olepšali in jih prevedli v mnoge evropske jezike, s čimer so postali največja uspešnica hebrejskega izvora v evropski kulturi 20. stoletja. Predvsem med letoma 1905 in 1925 so v nemščini, jidišu, hebrejščini, francoščini in angleščini nastajale kratke zgodbe, romani, drame in opere, v katerih je bil osrednji junak golem. Tako kot Frankensteinova pošast in kasneje roboti je bil golem pomočnik in služabnik, včasih pa tudi odrešenik, toda vedno je obstajala nevarnost, da bodo njegove moči ušle izpod nadzora in da bo postal nevaren svojemu stvarniku in skupnosti okoli sebe.

Pojav golema je pomembno prispeval k temu, da je kabala dobila videz ezoterične, skrivnostne in mogočne zbirke antične magije. Nekaj desetletij kasneje pa ga je nadomestil še en izdelek iz Prage – robot Karla Čapka, ki je bil prvič predstavljen v njegovi drami *RUR* iz leta 1921. Frankensteinova pošast in robot sta bila predstavljena kot stvaritvi znanstvenikov in njuna življenjska sila je bil električni tok. Golemova življenjska sila pa je hebrejska abeceda, skrivnostno

Božje ime, položeno pod njegov jezik, ali beseda 'resnica', eno izmed Božjih imen, vrezano v njegovo čelo. (Če v hebrejski besedi 'resnica' izbrisemo prvo črko, postane 'smrt'.) Legenda o golemu tako ustreza podobi kabale kot nauka, ki lahko zelo koristi, vključuje pa tudi nekaj grozljivih, nevarnih prvin, in to podobo tudi krepi.

MISLECI 20. STOLETJA

Med najpomembnejšimi judovskimi misleci 20. stoletja je bil en izjemen kabalist v tradicionalnem pomenu besede. Rabi Jehuda Ašlag, lurijanski kabalist, ki je deloval v Jeruzalemu in Tel Avivu v prvi polovici in sredi stoletja, je napisal obsežen komentar k vsem delom Zoharja, v katerem je predstavil popolno skladnost *Zoharjevih* nauk in nauk Lurie. Njegovo delo v več zvezkih vključuje celoten prevod *Zoharja* v hebrejščino. Za druge pomembne mislece pa kabala ne predstavlja težišča njihovih objavljenih del. Eden izmed najvplivnejših mislecev tega stoletja, rabi Abraham Izak ha-Kohen Kook – ki je bil glavni rabin v Palestini v času Britanskega mandata v dvajsetih in tridesetih letih – je v številnih delih predstavil novo, revolucionarno teologijo. Ta teologija je povezovala tradicionalno pravovernost (ortodoksnost) s pričakovanjem bližnjega odrešenja, katerega gonilna sila je bilo po njegovem mnenju sionistično gibanje. Njegov jezik uporablja izvirno izrazoslovje v intenzivno poetičnem slogu. Spise rabija Kooka je mogoče razlagati kot poskus, da bi predstavil Lurijeve nauke, ne da bi uporabil posebno kabalistično terminologijo. V veliki meri se je naslanjal na srednjeveške in novoveške filozofe, nekateri bralci pa v ozadju vidijo osnovne ideje lurijanizma.

Podoben pristop je mogoče zaznati tudi v delih velikega ortodoksnega misleca ameriškega judovstva, rabija Dova Berja Soloveitčika iz Bostona. Predstavil je sodobno pojmovanje judovstva v sodobnem svetu, pri čemer je za izhodišče uporabil spise

Majmonida in sodobnih filozofov. Tudi pri njem pa nekateri bralci opažajo, da poskuša predstaviti kabalistične ideje s sodobnim, nekabalističnim izrazoslovjem.

Kabala, še posebej pa hasidizem, so kot vir nekaterih nauk služile tudi Martinu Bubru, ki je tako med Judi kot med nejudi postal najznamenitejših judovski mislec 20. stoletja. Njegove zbirke hasidskih nauk so postale zelo priljubljene in so bile prevedene v vse glavne evropske jezike.

NEW AGE

Od sedemdesetih let dalje je kabala osrednja sestavina izvajanj in idej new agea, gibanja, ki se izjemno hitro širi. Številna new age dela, še posebej krščanskega izvora, uporabljajo naslov 'kabala' in trdijo, da vsebujejo skrivno spoznanje, ki izhaja iz kabalističnih virov. Razširjenost interneta v zadnjih dveh desetletjih pa je za to področje še posebej pomembna. Na stotine internetnih strani je namreč posvečenih različnim new age predstavitvam pogledov na svet, ki trdijo, da so kabalistični. Večina izmed njih je sicer krščanskega izvora, mnoge pa širijo tudi judovski misleci. Mnoge imajo skupine privrženecv, ki so razširjene po vsem angleško govorečem svetu, prodirajo pa tudi v nemško, francosko in italijansko kulturo. Večina snovi na teh straneh je kombinacija apokaliptičnih izvajanj, astrologije in alkimije; eden izmed osrednjih konceptov, ki ga pripisujejo kabali, je ponovno utelešenje duš, drugi pa kozmična ubranost različnih vidikov vesolja in božanske sfere.

Nekatera tovrstna gibanja so postala tudi bolj sistematična in strukturirana. Od sedemdesetih let naprej je avtor, ki se predstavlja kot Z'ev ben Šimon Halevi, v Londonu objavil že celo vrsto knjig, ki se ukvarjajo s kabalo. Z'ev ben Šimon Halevi je psevdonim Warrena Kentona iz Hampsteda, ki je v Angliji ustanovil več skupin in krožkov, ki študirajo njegov knjige. Še bolj razširjen pa je Center za študij kabale, ki ga je v sedemdesetih v Kaliforniji ustanovil Philip S. Berg in je

danes navzoč po vsem svetu. Berg je izhajal iz spisov rabija Ašlaga; prevedel je odlomke iz njegovih komentarjev k *Zoharju* in drugih del, nato pa napisal še nekaj lastnih. Ta center je zelo priljubljen med številnimi različnimi družbenimi skupinami; njegovo jedro sicer predstavlja nekaj ortodoksnih rabinov, ki si prizadevajo, da bi sekularizirane Jude naučili tradicionalnega judovskega načina življenja, vendar se v njihove študijske skupine vključujejo iskalki duhovnosti vseh vrst, med katerimi so mnogi kristjani. Večina njihovih nauk je povezanih z osrednjimi potezami new age pristopa. Njihov center v Hollywoodu pa med svojimi privrženci navaja mnogo slavnih osebnosti, med katerimi je najbolj znana Madonna, ki je prevzela ime Estera, eno izmed kabalističnih poimenovanj za *šekino* in zato predstavlja fizično enost Device in judovske ženske božanske moči.

Ti in podobni pojavi so povzročili, da je izraz 'kabala' na začetku 21. stoletja v zahodnem svetu v razpravi o duhovnosti dobil ogromno pozornosti. Pomeni, ki jih temu izrazu danes pripisujejo, so po večini zelo drugačni od tistih, ki so prevladovali v tradicionalni kabali v srednjem veku in na začetku novega. Vendar pa je na začetku tega novega razvojnega toka nemogoče podati njegov uravnotežen zgodovinski opis. Kabala, ki se je pojavila pred več kot 800 leti v srednjeveški Evropi in v svoji zgodovini zaobjela različne vidike in pomene, je torej v svojih dinamičnih in pestrih oblikah še vedno navzoča v sodobnem svetu.

ZAKLJUČEK

Sodobni bralci so se z izrazom 'kabala' večinoma srečevali v naslednjih kontekstih; pri vsakem ima izraz drugačen pomen:

1. V strokovno-zgodovinskem kontekstu je kabala pomemben vidik judovske religiozne misli, ki vključuje tudi mnoge mistične pojave v judovstvu. Izraz 'kabala' se je v tem kontekstu pojavil ob koncu 12. stoletja v knjigi *Bahir* in provansalskem krogu;
2. V kontekstu evropske religiozne in intelektualne zgodovine je kabala starodaven, skrivnosten, okulten nauk, ki se je ohranil v judovskih spisih, v krščansko teologijo in evropsko filozofijo in znanost pa jo je vključila florentinska šola renesančnih mislecev. Med koncem 15. in 18. stoletjem je vrsta pomembnih evropskih mislecev vanjo vključila ezoterična izvajanja, znanost in magijo. Močno se je povezala tudi z astrološkimi, numerološkimi in alkimističnimi idejami in se spojila z idejo večplastnega, skladnega vesolja, ki je značilna za novoveško ezoteriko v Evropi.
3. Pojem 'kabala' so pogosto uporabljali ezoterični krogi evropskih spiritualistov, teozofov, psihologov in okultistov od madame Blavatsky do Carla Junga, ki so jo pogosto povezovali z magijo devetnajstega in zgodnjega dvajsetega stoletja.
4. V sodobnem ortodoksnem judovstvu je kabala osrednji predmet del, ki so jih napisali voditelji in učitelji različnih hasidskih skupnosti, in nekateri pripadniki jo študirajo na tradicionalen način (predvsem *Zohar* in spise rabija Hajima Vitala). Pomembno je k študiju kabale v 20. stoletju prispeval tudi obsežen komentar k *Zoharju*, ki ga je napisal rabi Juda Ašlag.
5. V sodobnem Izraelu obstajajo številne skupine in krožki, ki zase pravijo, da so kabalistični. Nekateri izmed njih so povezani z eksoteričnimi hasidskimi skupinami, še posebej tistimi iz Bratslava in Habadom. Druga sodobna izraelska raba tega izraza pa je povezana s čarodeji in ljudskimi zdravilci, ki se označujejo za kabaliste.

6. Izraz uporablja tudi široka množica judovskih in krščanskih skupin in gibanj, ki so povezane z new ageom. Segajo od ortodoksnih judovskih skupin, kakršen je Center za študij kabale, neortodoksnih judovskih iskalcev bolj duhovnega judovstva, pa do new age spisov krščanskega značaja, ki kabalo pogosto povezujejo z magijo, alkimijo in astrologijo. V tem kontekstu je kabala univerzalni pojav in zdi se, da je danes to najmočnejša in prevladujoča raba izraza 'kabala', pa čeprav ji s tem pripisujem zelo širok spekter pomenov. Njenih zgodovinskih potez pa še ni mogoče jasno opredeliti.

Prevedel: Leon Jagodic

1. Jozef Dan je upokojeni profesor kabale na Oddelku za judovsko misel Hebrejske univerze v Jeruzalemu in eden izmed vodilnih strokovnjakov za judovsko mistiko. Med številnimi njegovimi knjigami velja izpostaviti *The Heart and the Fountain: An Anthology of Jewish Mystical Experiences*

[Srce in izvir: Antologija judovskih mističnih izkustev], *The Early Kabbalah* [Zgodnja kabala] in *The Teachings of Hasidism* [Nauki hasidizma]. Op. prev.

2. Pričujoč prispevek je prevod treh poglavij knjige Josepha Dana *Kabbalah: A Very Short Introduction* [Kabala: Zelo kratek uvod]. Gre za 1. (Kabbalah: The Term and its Meanings), 2. (Ancient Jewish Mysticism and the Emergence of Kabbalah) in 9. (Some Aspects of Contemporary Kabbalah) poglavje. Joseph Dan, *Kabbalah: A Very Short Introduction*, Oxford University Press: Oxford 2007, str. 3–37, 104–113. Op. prev.
3. Izak Lurija (1543-72) je bil mistik in iznajditelj lurijske kabale. Odraščal je v Kairu, nato je sedem let študiral *Zohar* in živel puščavniško življenje na otoku sredi Nila. Učil je, da so se nekatere izmed sefirskih posod z Božjo lučjo med emanacijo sveta iz Boga razbile, iskre svetlobe pa so se ujele v črepinje. Človekova naloga je rešiti ujete iskre, da bi se vrnile k svojemu izvoru v Bogu. Ko se bo ta dejavnost popravljanja sveta enkrat končala, bo prišel Mesija. Vsak posameznik mora odigrati posebno vlogo, preseljevanje duš pa omogoča, da se naloga nadaljuje skozi več življenj. Lurija je vpeljal nove obrede in nove oblike mistične molitve. Oblečen v belo je z učenci vsak petek zvečer hodil na polja, da bi zaželel dobrodošlico nevesti Šabat (Soboti). Lurija je bil inkarnacija Mojzesove duše in navdihnjen s Svetim duhom. Op. ur.
4. *Zohar* (hebrejsko sijaj, sij) je najpomembnejše kabalistično delo. Je okultno tolmačenje petih Mojzesovih knjig, napisano v srednjeveški aramejščini in srednjeveški hebrejščini. *Zohar* se je najprej pojavil v Španiji v 13. stoletju. Op. ur.